

Усмонова Диёра Махмуд кизи,
ТДИУ, «Маркетинг» кафедраси
таянч докторанти (PhD)
usmonova.diyora@inbox.ru

ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИДА ЭКСПОРТНИ РАҒБАТЛАНТИРИШ ДАСТУРЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ УСУЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОВ РАЗРАБОТКИ ПРОГРАММ ЭКСПОРТНОГО ПРОДВИЖЕНИЯ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

IMPROVEMENT OF METHODS FOR DEVELOPING EXPORT PROMOTION PROGRAMS IN BUSINESS

Аннотация. Ушбу мақолада ташиқи иқтисодий фаолият билан шугулланувчи ху-
дудий тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш бўйича
стратегик қарорлар қабул қилиш механизмлари таклиф этилган. Экспортга йўнал-
тирилган корхоналарни қўллаб-қувватлаш ҳамда фаолият натижадорлигини баҳо-
лаш усулларини такомиллаштириш бўйича услубий ёндашув таклиф этилган.

Калит сўзлар: маркетинг, экспорт, рағбатлантириш, экспортни қўллаб
қувватлаш, тадбиркорлик, экспорт фаолияти.

Аннотация. В этой статье предлагаются механизмы принятия стратегических
решений по поддержке и стимулированию регионального бизнеса, осуществляющего
внешнеэкономическую деятельность. Предложен методологический подход к подде-
ржке экспортно-ориентированных предприятий и совершенствованию методов оценки
результатов деятельности.

Ключевые слова: маркетинг, экспорт, продвижение, поддержка экспорта, пред-
принимательство, экспортная деятельность.

Abstract. The article proposes mechanisms for making strategic decisions to support
and stimulate regional businesses engaged in foreign economic activity. A methodological
approach to supporting export-oriented enterprises and improving methods for assessing
performance results is proposed.

Key words: marketing, export, promotion, export support, entrepreneurship, export
activity.

Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини экспорт имкониятларини оширишга қаратилган мақсадли стратегияларини ишлаб чиқиш масаласини ҳал этиш ҳалигача долзарб муаммо сифатида қаралмоқда. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегиясида, «экспорт фаолиятини либераллаштириш ва соддалаштириш, экспорт таркибини ва географиясини диверсификация қилиш, иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш ва сафарбар этиш» вазифалари белгиланган[1]. Мазкур вазифаларнинг самарали ижроси-

ни таъминлашда республика ҳудудларида маҳсулотлар экспорт қилувчи корхоналарни қўллаб-қувватлаш ва экспортни рағбатлантиришга йўналтирилган стратегик йўналишларни белгилаш муҳим масала ҳисобланди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 20 декабрдаги ПҚ-4069-сон «Экспортга қўмаклашиш ва уни рағбатлантиришни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармонида иккинчи асосий муаммо сифатида экспорт қилувчи корхоналар фаолиятини молиявий қўллаб-қувватлаш воситалари ривожланмаётганлиги, экспортолди ва экспортни молиялаштириш механизмлари мавжуд эмаслиги эътироф этилган [2].

Ташқи иқтисодий фаолиятнинг аҳамияти, умуман ҳудудларнинг ва хусусан, корхонанинг экспорт салоҳиятини очиб бериш муаммоларини муваффақиятли ҳал этиш билан боғлиқ ҳолда, сўнгги пайтларда экспортга йўналтирилган корхоналарни самарали қўллаб-қувватлаш муаммоси долзарб бўлиб қолди. Ушбу ҳолатлар ташқи иқтисодий фаолият билан шуғулланувчи корхоналарни қўллаб-қувватлаш имкониятларини аниқлашга қаратилган методологик ёндашувларни ишлаб чиқишни долзарблаштирмоқда.

Экспортга йўналтирилган тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш шакллари – маркетинг, консальтинг ва ўқитиш, молиявий масалалар борасида қўллаб-қувватлаш илмий адабиётларда турлича ёндашувлар мавжуд бўлсада, давлат томонидан қўллаб-қувватланишдаги маълум бир корхоналарга устуворлик берилиш, мамлакатда рақобат муҳитини бузилишига сабаб бўлади [3]. Натижада тадбиркорлик субъектларининг ички бозорда монополлашуви ва бир қатор салбий натижаларга олиб келиш эҳтимоли юзага келади. Ушбу ҳолатлар экспортга йўналтирилган тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашда шаффоф механизмларни жорий этиш муаммосини қўяди.

Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолияти экспортини рағбатлантиришга қаратилган бир қатор Президент фармонлари ва қарорлари қабул қилинган ва бу борада қўллаб-қувватлаш методологик ёндашувлар таклиф этилган бўлсада, маҳаллий бозорга таъсир кўрсатмайдиган ва шаффоф механизмларни ишлаб чиқиш бўйича услубий ёндашувларни шакллантириш асосий муаммолардан биридир.

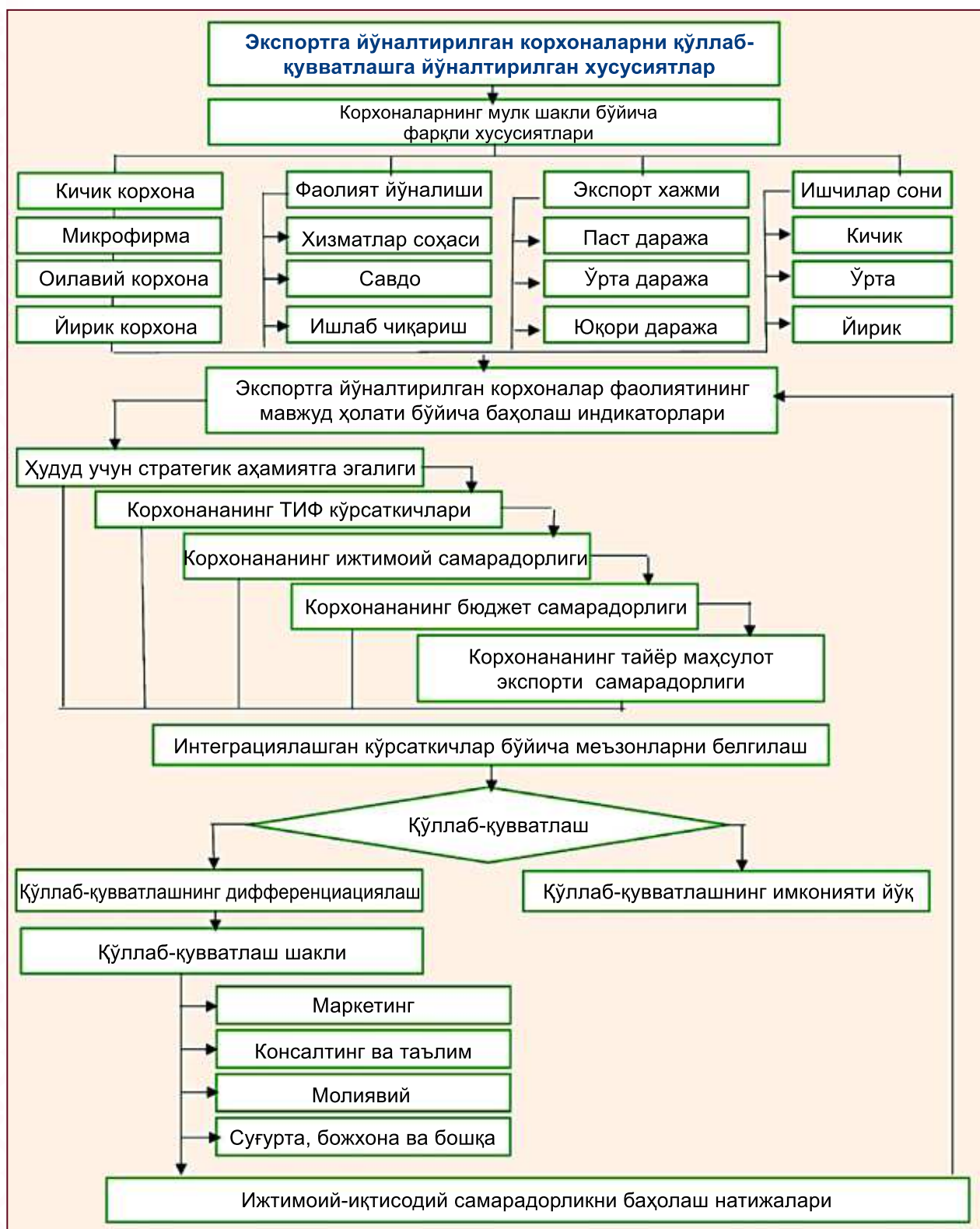
Экспортга йўналтирилган тадбиркорлик тузилмаларини ривожлантиришга ёрдам берадиган асосий омиллар янги бозорларга чиқиш ва узоқ муддатли бизнесни ривожлантириш омилларидан фойдаланишдир. Халқаро бозорларда фаолият юритадиган кичик ва ўрта бизнес корхоналари фақат битта мамлакат ичида фаолият юритадиган компанияларга қараганда икки барабар муваффақиятли ривожланиш имкониятига эга.

Экспортга йўналтирилган корхоналарни қўллаб-қувватлаш учун услубий воситаларни ишлаб чиқиш керак, улар асосида нафақат халқаро миқёсдаги корхоналарни аниқлаш, балки аниқланган эҳтиёжга мувофиқ қўллаб-қувватланишга муҳтож бўлган манзилли ёрдам кўрсатиш мумкин бўлади [4]. Шу билан бирга, минтақавий даражада қўллаб-қувватлаш шаклини ҳам, унинг самарадорлигини баҳолаш учун ҳам услубий воситалар яратилмаган.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда экспортга йўналтирилган корхоналарни қўллаб-қувватлаш шакллари асослаш босқичларини ишлаб чиқиш зарур. Шу муносабат билан, беш босқичда амалга ошириладиган экспортга йўналтирилган кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш бўйича чора-тадбирлар зарурлиги ва самарадорлигини баҳолаш методологияси таклиф этилади (1-расм).

1-расмда келтириб ўтилган босқичларнинг ҳар бири аввалгисининг мантиқий натижаси ҳисобланади. Шунинг учун ҳудудларда экспортга йўналтирилган корхоналарни

1-расм. Экспортга йўналтирилган корхоналарни қўллаб-қувватлаш шакллари асослаш босқичлари[6]

қўллаб-қувватлаш зарурлигини асослаш ва унинг самарадорлигини баҳолаш учун ҳар бир босқич бўйича талабларга корхоналар тўғри келиши лозим.

Методиканинг биринчи босқичи қўллаб-қувватлашга муҳтож бўлган корхоналарни аниқлаш қоидаларини қўллаш билан боғлиқ. Экспортга йўналтирилган корхоналарни қўллаб-қувватлаш муҳтожлигини аниқлашнинг асосий принциплари қуйидагилар:

1) экспортга йўналтирилган корхоналарни қўллаб-қувватлаш учун корхоналар таллабномаларининг мавжудлиги;

2) корхоналар фаолиятида қўллаб-қувватлашнинг асосий кўрсаткичлари мавжудлиги, жумладан:

- ▶ ҳудудни ривожлантириш учун халқаро интеграциялашган корхоналар маҳсулотларининг стратегик жиҳатдан аҳамиятлилиги;
- ▶ корхонанинг ихтисослашуви, яъни бошқа соҳаларга нисбатан устувор аҳамиятга эга эканлиги;
- ▶ жами маҳсулотларида экспорт учун ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг улуши;
- ▶ ҳудуд учун корхонанинг ижтимоий-иқтисодий ва бюджет самарадорлиги кўрсаткичлари;
- ▶ корхонанинг умумий экспорт ҳажмидаги ресурслардан ташқари экспортнинг улуши;

3) экспортга йўналтирилган тадбиркорлик фаолияти тўғрисидаги маълумотларнинг мавжудлиги ва ишончлилиги;

4) корхоналарнинг қўллаб-қувватлаш дастурларида иштирок этиш бўйича ҳуқуқий тенг шароитларни таъминланганлиги ва ҳоказолар.

Давлат томонидан қўллаб-қувватладиган экспортга йўналтирилган корхоналарни аниқлаш учун уларнинг ташкилий-ҳуқуқий шакли, фаолият кўлами, ишлаб чиқариш ҳажми, шу жумладан экспорт фаолиятига оид хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда дифференциал ёндашиши талаб этилади.

Қўллаб-қувватлашни талаб қиладиган корхоналарни аниқлаш учун асосий кўрсаткичлар сифатида бир қатор индикаторлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Экспортга йўналтирилган корхонанинг минтақа учун стратегик аҳамияти кўрсаткичи қуйидаги формула асосида аниқланади:

$$ST_k = SM_k / SM_j \quad (1)$$

Бу ерда, SM_k -ҳудуд учун стратегик аҳамиятга эга маҳсулот; SM_j – жами маҳсулот ҳажми.

Ушбу кўрсаткич ишлаб чиқариш таркибини ва унинг минтақавий ривожланиш муаммоларини ҳал қилишга йўналтирилганлигини тавсифлайди.

Корхонанинг халқаро интеграциялашув даражаси қуйидаги формула асосида ҳисобланади:

$$HI_k = EM_k / SM_j \quad (2)$$

Бу ерда, EM_k – экспорт учун ишлаб чиқарилган маҳсулот; SM_j – жами маҳсулот ҳажми.

Ушбу кўрсаткич корхонани халқаро интеграциялашув даражасини тавсифлайди ва экспорт қилинадиган маҳсулот ҳажмида корхонанинг улушини акс эттиради.

Экспортга йўналтирилган корхонанинг ижтимоий самарадорлик кўрсаткичлари қуйидаги формула асосида аниқланади.

$$IS_k = IS_k / IS_j \quad (3)$$

Бу ерда, IS_k – экспорт қилувчи корхонада ишловчи ишчилар сони; IS_j – жами ишчилар сони.

Ижтимоий самарадорлик кўрсаткичи корхона ходимларининг ташқи иқтисодий фаолиятда бандлигини тавсифлайди ва ташқи иқтисодий фаолият йўналишида ишлайдиган корхоналар ходимларининг умумий сонигаги улушини кўрсатади. Шунинг таъкидлаш керакки, баҳолаш индикаторларини шакллантиришда ишлаб чиқаришни ташкил этиш даражасига, модернизациялаш йўналишлари ва замонавий технологиялар билан таъминланганлик, техника ва технологиялари ҳам инобатга олиниши лозим.

Экспортга йўналтирилган корхонанинг бюджет самарадорлигининг кўрсаткичи формула бўйича аниқланади:

$$BS_k = BS_k / JS_j \quad (4)$$

Бу ерда, BS_k – экспорт қилувчи корхонадан солиқ тушумлари; JS_j – жами бюджетга тушумлар сони.

Ташқи иқтисодий фаолият натижасида бюджетга таъсир кўрсатадиган кўрсаткич бу экспортга йўналтирилган корхонанинг халқаро бозорга етказиб бериладиган маҳсулотлардан солиқ тушумлари ва экспортга йўналтирилган корхона томонидан тўланадиган солиқларнинг умумий суммаси кўринишидаги натижасининг нисбати сифатида аниқланади.

Экспортнинг умумий ҳажмидаги тайёр маҳсулотлар экспортидаги улуши кўрсаткичи қуйидаги формула бўйича аниқланади.

$$TME_k = ME_k / JM_j \quad (4)$$

Бу ерда, ME_k – экспорт қилувчи корхонанинг тайёр маҳсулотлар экспорти ҳажми; JM_j – жами маҳсулот экспорти.

Ушбу индикатор маҳсулотнинг ресурсдан ташқари экспортининг жами маҳсулот экспортининг умумий ҳажмидаги улушини тавсифлайди.

Асосий тамойилларни аниқлаш босқичидан сўнг, экспортга йўналтирилган корхоналар фаолият турлари бўйича корхоналарнинг экспортини рағбатлантиришга йўналтирилган имтиёзлар бериш бўйича қарор қабул қилишга йўналтирилган методологик ёндашувни ишлаб чиқиш лозим.

Услугабийнинг учинчи босқичи экспортга йўналтирилган корхоналарни қўллаб-қувватлаш шаклини аниқлаш учун асосий кўрсаткичларни ҳисоблашни ўз ичига олади. Ҳар бир кўрсаткичнинг жойлашиши шкала асосида амалга оширилади (1-жадвал).

1 - ж а д в а л

Қўллаб-қувватланишга муҳтож бўлган экспорт қилувчи корхоналар фаолиятининг асосий кўрсаткичлари [6]

Кўрсаткичлар	Даражалар		
Минтақавий даражадаги стратегик аҳамиятга эгалиги (жами экспорт ҳажмида ҳудуд учун стратегик аҳамиятга эга маҳсулотлар улуши)	Юқори	Ўртача	Паст
Ташқи иқтисодий фаолият (экспорт учун ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг жами маҳсулотдаги улуши)	Юқори	Ўртача	Паст
Экспортга йўналтирилган корхонанинг ижтимоий самарадорлик кўрсаткичлари	Юқори	Ўртача	Паст
Экспортга йўналтирилган корхонанинг бюджет самарадорлигининг кўрсаткичи	Юқори	Ўртача	Паст
Экспортнинг умумий ҳажмидаги тайёр маҳсулотлар экспортидаги улуши кўрсаткичи	Юқори	Ўртача	Паст

Қўллаб-қувватлашни талаб қиладиган корхоналарни аниқлаш учун асосий кўрсаткичларни ҳисоблаш бўйича даражалар турли иқтисодий математик методлар, жумладан эксперт таҳлил, дискриминант таҳлил, индексли усуллар асосида баҳоланиши лозим. Тавсия этилган ёндашувга асосан экспортга йўналтирилган корхоналарни қўллаб-қувватлаш зарурлигини аниқлашда тўртта натижадорлик меъзони асос сифатида қабул қилишини мақсадга мувофиқ: қўллаб-қувватлаш зарур, керак, мумкин, мумкин эмас.

Натижаларнинг ҳар бири таҳлилий жараёнлар босқичидан ўтиб, экспортга йўналтирилган корхоналарнинг қай даражада қўллаб-қувватлаш зарурлиги бўйича қарорлар қабул қилиш учун асос бўлади.

Хулоса қилганда, таклиф қилинган мезон ва услубий ёндашувни ҳудудий маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятида, шу жумладан экспортга йўналтирилган тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашга қаратилган чора-тадбирлар ишлаб чиқишда фойдаланиш имконияти мавжуд.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони //Халқ сўзи, 2017 йил 8 февраль. Ўзбекистон Республикаси қонуни ҳужжатлар тўплами, 2017 йил. 6 (766-сон), 32-б.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Экспортга кўмаклашиш ва уни рағбатлантиришни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2018 йил 20 декабрдаги ПҚ-4069-сон қарори // <https://lex.uz/>

3. Ergashxodjaeva Sh.D. Strategik marketing. Darslik. –Т.: «Sano-standart», 2019. 232-b.

4. Ergashxodjaeva Sh.D.,Nazarova F.M., Karimova R.N., Sharipov I.B. Xalqaro marketing. Darslik. – Т.: «Iqtisodiyot», 2019. 334-b.

5. Полежарова Л.В., Артемьев А.А. Налогообложение участников внешнеэкономической деятельности в России: практикум / под ред. Л.И. Гончаренко. М.: Инфра-М, 2014. 160 с. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/agriculture-2>

6. Муаллиф ишланмаси.

Файзиева Дилафруз Шухратовна,
ТДИУ 3- курс докторанти

ЎЗБЕКИСТОН МИНТАҚАЛАРИДА ИСТИҚОМАТ ҚИЛАЁТГАН АҲОЛИНИ ИШ БИЛАН БАНДЛИГИНИ ОШИРИШГА ДЕМОГРАФИК ЖАРАЁНЛАРНИНГ ТАЪСИРИ

ВЛИЯНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ,
ПРОЖИВАЮЩЕГО В РЕГИОНАХ УЗБЕКИСТАНА

THE IMPACT OF DEMOGRAPHIC PROCESSES ON THE EMPLOYMENT
OF THE POPULATION LIVING IN THE REGIONS OF UZBEKISTAN

Аннотация. Ушбу мақолада ҳозирги кунда мамлакатдаги аҳолини иш билан бандлиги, кенг маънода меҳнат ресурсларининг умумий қабул қилинган ҳуқуқлар ва ўз ихтиёри асосида меҳнат билан банд бўлишни таъминлайдиган жамият муносабатлари кўрсатилган. Ҳамда аҳоли даромадларини ошириш ва демографик жараёнларни тартибга солиш тизими такомиллаштирилган.

Калит сўзлар: иш билан бандлик, меҳнат бозори, меҳнат ҳуқуқлари, хусусий корхоналар, демографик жараён, аҳоли сони, ижтимоий эҳтиёжлар.

Аннотация: В статье рассматривается занятость населения в стране сегодня, общепризнанные права рабочей силы в самом широком смысле и социальные отношения, обеспечивающие занятость на добровольной основе. Также усовершенствована система увеличения доходов и регулирования демографических процессов.

Ключевые слова: занятость, рынок труда, трудовые права, частные предприятия, демографический процесс, население, социальные потребности.

Abstract. The article shows the employment of the population in the country today, the universally recognized rights of the labor force in the broadest sense and social relations that provide employment on a voluntary basis. The system for increasing income and regulating demographic processes has also been improved.

Keywords: employment, labor market, labor rights, private enterprises, demographic process, population, social needs.

КИРИШ

«Бандлик» тушунчасининг кўплаб таърифлари мавжуд. Ушбу тушунчанинг «кенг» ва «тор» талқинлари мавжуд бўлиб, кенг маънода, бу фуқароларнинг шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларини қондириш ва уларни қоида тариқасида, даромад олиш билан боғлиқ бўлган ижтимоий фойдали фаолиятдаги иштироки деб қараладиган бўлса, тор маънода фуқароларни иш билан бандлик даражасини ошириш билан боғлиқ иқтисодий фаолиятда иштирок этишига оид иқтисодий муносабатлар мажмуи бўлиб ҳисобланади.

Шунга қарамай, иш билан бандлик меҳнат бозорининг алоҳида қисмини – ижтимоий ишлаб чиқаришда қатнашадиган меҳнатга лаёқатли аҳолини тавсифлайди. Иш билан